

WYBORY PARLAMENTARNE W NIEMCZECH (16 X 1994 r.)

Zjednoczenie obydwu państw niemieckich nastąpiło w roku 1990. W NRD na przełomie lat 80. i 90. doszło do istotnych przeobrażeń o charakterze politycznym i ustrojowym. Dokonano zmian w tekście obowiązującej od 1974 r. konstytucji. Nowe zasady ustrojowe określiły NRD jako wolnościowe, demokratyczne, federacyjne, socjalne i zorientowane ekologicznie państwo prawa. Zmianom w konstytucji towarzyszył cały szereg zmian wprowadzonych w trybie ustaw zwykłych¹. Wszystkie te regulacje w sposób wyraźny zorientowane były na dostosowanie systemu politycznego i prawnego NRD do obowiązującego w RFN.

Decyzja o utworzeniu jednego państwa niemieckiego, z punktu widzenia prawa międzynarodowego, nie należała jednak do bezpośrednio zainteresowanych stron. Sytuacja ta wynikała z formalno-prawnych uregulowań zastrzegających tego rodzaju decyzje do kompetencji czterech mocarstw. Rozstrzygnięcie w tej sprawie zapadło w efekcie tzw. konferencji 2+4², która zakończyła się podpisaniem w dniu 12 września 1990 r. w Moskwie traktatu przywracającego jedność terytorialną i polityczną Niemiec.

Dokument ten został poprzedzony przez tzw. układ zjednoczeniowy, który podpisały obydwa państwa niemieckie 31 sierpnia 1990 r.

W obydwu wspomnianych umowach międzynarodowych uregulowano podstawowe kwestie formalno-prawne dotyczące samego aktu zjednoczenia jak i przyszłego jednolitego państwa. Zjednoczenie Niemiec polegało w praktyce na inkorporacji NRD do Republiki Federalnej Niemiec. Z punktu widzenia prawa międzynarodowego nie powstało nowe państwo, a jedynie przestała istnieć NRD, której sukcesorką stała się Republika Federalna Niemiec³.

Układ niemiecko-niemiecki z 31 sierpnia 1990 r. postanawiał, iż na terytorium całych zjednoczonych Niemiec obowiązywać będzie ustawa zasadnicza i normy prawne RFN. Z tym, iż na terenie byłej NRD przez okres przejściowy będą stosowane niektóre uregulowania prawne obowiązujące wcześniej w Niemczech Wschodnich.

Tempo przeobrażeń ustrojowych w NRD oraz postęp negocjacji o charakterze międzynarodowym był tak szybki, iż przyspieszono, planowany początkowo na 14 października 1990 r., termin połączenia obydwu państw niemieckich. Do zjednoczenia doszło 3 października 1990 r. Z tym dniem przestała istnieć Niemiecka Republika Demokratyczna.

Zapoczątkowany został nowy etap rozwoju systemu politycznego w Republice Federacyjnej Niemiec. Zmianie uległ układ sił politycznych. W okresie wcześniejszym można wyróżnić pięć etapów kształtowania się koalicji rządzących. Pierwszy zapoczątkowany został bezpośrednio po wyborach parlamentarnych w 1949 r. i trwał aż do roku 1961. Powstała wówczas koalicja chadecko-liberalna w której skład weszły również partie prawicowo-konserwatywne⁴.

¹ L. Janicki, *Zjednoczenie Niemiec a konstytucja RFN. Aspekty ogólne i polsko-niemieckie*, w: *Nowy ład międzynarodowy. In statu nascendi*, red. W. Malendowski, Poznań 1993, s. 33 i n. Tam również szczegółowo omówiono akty prawne (oraz tryb ich wdrażania) dotyczące utworzenia krajów związkowych w NRD.

² Były to: Związek Radziecki, Francja, USA i Wielka Brytania oraz obydwa państwa niemieckie.

³ L. Janicki, *Zjednoczenie Niemiec*, s. 32 i n.

Etap drugi to okres rządów chadecko-liberalnych, ale już bez udziału innych partii. Trwał on do roku 1966 i obfitował w coraz ostrzejsze konflikty w łonie koalicji. Były one wynikiem zarówno pogłębiającego się, na tle programowym, rozbitcia wewnętrznego chadecji jak i dążeniem FDP do zaakcentowania swojej tożsamości politycznej. Efektem zaistniałej sytuacji był rozpad koalicji rządzącej. Powstał nowy układ koalicyjny zawiązany przez dwa największe ugrupowania parlamentarne: CDU/CSU i SPD. Rozpoczął się trzeci, trwający zaledwie do 1969 r. etap nazywany okresem wielkiej koalicji. Po nim ponownie nastąpił okres, w którym opcje koalicyjne FDP decydowały o układzie sił rządzących. Tym razem liberałowie weszli w alians z socjaldemokratami i wytrwali w nim aż przez trzynaście lat, tj. do roku 1982⁵.

Ostatni, aktualny etap układu sił partyjnych jest powrotem do koalicji chadecko-liberalnej.

Z przeprowadzonej powyżej analizy jasno wynika, iż w praktyce to FDP spełnia w systemie partyjnym RFN rolę najważniejszą. Stanowi ona tzw. jęczyzek u wagi. Podejmując decyzje o zawarciu koalicji z partią socjaldemokratyczną lub chadecką przesądza o ich roli w systemie politycznym. Wynika to z tego, iż ani CDU/CSU, ani SPD nie są w stanie zdobyć bezwzględnej większości miejsc w Parlamencie Federalnym. Stąd też, jeżeli chcą one utworzyć rząd, muszą ubiegać się o zawarcie sojuszu z FDP. Ta partia, której się to uda, staje u steru rządu.

W ostatnich latach rola FDP w systemie politycznym RFN wyraźnie maleje. Jest to konsekwencją coraz mniejszego poparcia społecznego dla jej programu.

1. Scena polityczna przed wyborami.

W wyniku wyborów parlamentarnych, które w związku ze zjednoczeniem Niemiec odbyły się przed terminem, w grudniu 1990 r., układ sił w Parlamencie Federalnym uległ zmianie. Liczby uzyskanych głosów i zdobytych mandatów przez poszczególne partie polityczne przedstawia tabela 1.

Izba niższa Parlamentu składała się wtedy z 662 deputowanych. Z tego z terenów byłej NRD wybrano 166 posłów. Trzeba tu jednak przypomnieć, iż w tych wyborach parlamentarnych przyjęto zasadę, że partie polityczne działające dotychczas na terenie NRD, uczestniczyły w podziale mandatów z list krajowych, jeżeli udało im się zdobyć minimum 5% głosów wyborców w krajach byłej NRD, a nie koniecznie w skali całych zjednoczonych Niemiec. Dzięki takiej modyfikacji ordynacji wyborczej w 1990 r. PDS i Sojusz 90/Zieloni uzyskały swoje reprezentacje w Parlamencie Federalnym.

Tabela 1. Wyniki wyborów do Parlamentu Federalnego z 2 XII 1990 r.

Partie	Liczba mandatów	% uzyskanych głosów
CDU/CSU	294	43,8
SPD	239	33,5
FDP	79	11,0
PDS	17	2,4
Sojusz 90/Zieloni	8	1,2
Pozostałe	—	8,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Informatora Politycznego CODP PAP z czerwca 1991 r.

⁴ Po wyborach w 1953 r. wynikało to już nie z konieczności, bo CDU/CSU i FDP dysponowały wspólnie 394 mandatami na 487 deputowanych do Parlamentu Federalnego, ale podyktowane było jedynie względami taktycznymi.

⁵ Na czele rządu socjaldemokratyczno-liberalnego stał W. Brandt z SPD a wicekanclerzem i ministrem spraw zagranicznych był polityk FDP W. Scheel. W 1974 r. nastąpiła zmiana kierownictwa rządu. Kanclerzem został H. Schmidt, a wicekanclerzem H. D. Genscher.

2. Ordynacja wyborcza

Określone w ustawie zasadniczej RFN zasady prawa wyborczego odnoszą się do ustalania składu osobowego Parlamentu Federalnego. Wybory są: wolne, równe, powszechne, bezpośrednie i tajne.

Specyficzna dla ustawodawstwa RFN zasada wolności oznacza konieczność dopuszczenia do wyborów każdego ugrupowania, które zgłosi taką chęć, jeżeli tylko jego działalność nie pozostaje w sprzeczności z ustawą zasadniczą.

Zasada równości oznacza, iż każdy wyborca dysponuje taką samą liczbą głosów i każdy z nich ma jednakową siłę.

W niemieckim prawie wyborczym występuje pewna charakterystyczna dla niego koncepcja uregulowań prawnych, która jest połączeniem zasad systemu proporcjonalnego z większościowym. W efekcie powstał tzw. mieszany system wyborczy. Sprowadza się on do tego, iż tylko część mandatów obsadzana jest w jednomandatowych okręgach wyborczych. Pozostałe miejsca w parlamencie są rozdysponowane między poszczególne kraje proporcjonalnie do liczby ich ludności. Są one następnie rozdzielane na szczeblu krajów między listy krajowe, także z zachowaniem zasady proporcjonalności, tzn. odpowiednio do liczby oddanych na poszczególne listy głosów drugich.

Od 1953 r. podział mandatów między jednomandatowe okręgi wyborcze a listy krajowe jest równy. Od tego samego roku każdy wyborca dysponuje dwoma głosami. Jeden z nich, tzw. głos pierwszy oddaje na kandydata w okręgu wyborczym, drugi natomiast (tzw. głos drugi) na jedną z krajowych list kandydatów wystawionych przez partie polityczne. Głosy te nie są ze sobą powiązane. Wyborca może każdy z nich oddać na inne ugrupowanie polityczne.

W prawie wyborczym istotną rolę odgrywa tryb zgłaszania kandydatów. Niemiecka ordynacja wyborcza przyznaje to uprawnienie partiom politycznym i liczącym minimum 200 osób grupom wyborców. Partia polityczna, z wyjątkiem partii posiadających deputowanych w Parlamencie Federalnym lub minimum 5 mandatów w parlamencie krajowym, musi jednak najpierw uzyskać decyzję Federalnej Komisji Wyborczej uznającą ją za partię polityczną. Następnie musi zebrać 200 podpisów osób popierających wystawionych przez nią kandydatów.

Kandydaci ubiegający się o mandat z okręgu wyborczego muszą być zgłaszani przez krajowy zarząd partii oraz uzyskać poparcie instancji partyjnej właściwej dla danego okręgu wyborczego.

Prawo zgłaszania list krajowych przysługuje wyłącznie partiom parlamentarnym oraz ugrupowaniom uznanym przez Federalną Komisję Wyborczą za partie polityczne. Listy partyjne zgłaszane są przez zarządy krajowe partii i w przypadku partii pozaparlamentarnych wymagają dodatkowo poparcia przez 1% wyborców danego kraju, ale nie więcej niż 2 tys. osób.

Ordynacja zezwala na równoczesne kandydowanie z listy okręgowej i partyjnej. Jest to o tyle istotne, że jeżeli któryś ze znaczniejszych działaczy partyjnych nie uzyska mandatu bezpośredniego to ma jeszcze szansę wejścia do parlamentu, jeżeli lista krajowa na której będzie umieszczony uzyska odpowiednią liczbę głosów. Z listy krajowej mandaty są rozdzielane według kolejności umieszczenia na niej nazwisk kandydatów.

Wyniki wyborów ustala się w odmienny sposób dla okręgów i dla list partyjnych. W okręgu wyborczym mandat zdobywa kandydat, który uzyskał względną większość głosów. Mandaty z list krajowych są natomiast dzielone według systemu d'Hondta⁶.

⁶ System d'Hondta przyjęty w RFN polega na zastosowaniu zasady najwyższych ilorazów. Liczbę głosów drugich oddanych na poszczególne listy krajowe dzieli się przez kolejne liczby całkowite. W wyniku tego działania otrzymuje się pewien ciąg liczb. Ustala się taką liczbę kolejno najwyższych ilorazów, ile jest w danym kraju mandatów (do obsadzenia (zarówno z okręgów wyborczych jak i list krajowych)). Wynikiem tego zabiegu jest przyporządkowanie każdej liście krajowej określonej liczby największych ilorazów. Liczba ta oznacza, ile mandatów powinno zdobyć dane ugrupowanie. W związku z tym, od tej liczby odejmuje się liczbę już zdobytych mandatów bezpośrednich w okręgach wyborczych. Różnica oznacza liczbę mandatów, którą uzyskuje dana lista krajowa z głosów drugich. Może zdarzyć się tak, iż uzyskana z wyliczenia głosów drugich liczba mandatów dla listy krajowej jest mniejsza od liczby mandatów bezpośrednich, które dana partia już uzyskała. W takim przypadku, o tę właśnie liczbę mandatów nadwyżkowych zwiększa się skład Parlamentu Federalnego. W podziale mandatów z list krajowych nie uczestniczą partie, którym nie udało się pokonać tzw. klauzuli zaporowej.

Zaznaczyć jednak należy, iż w podziale mandatów z list krajowych występują pewne istotne ograniczenia. Podstawowe znaczenie ma tu tzw. klauzula zaporowa. W różnej postaci występowała ona już od pierwszych wyborów parlamentarnych. Obecnie polega ona na wprowadzeniu wymogu zdobycia przez partię polityczną 5% ważnie oddanych głosów w skali federacji lub minimum trzech mandatów bezpośrednich⁷. Partia, która nie spełnia jednego z tych wymogów, nie uczestniczy w podziale mandatów z list krajowych⁸.

W przypadku opróżnienia mandatu deputowanego do Bundestagu miejsce to zajmuje inny kandydat z listy ogólnokrajowej tej partii, z ramienia której wybrany był jego poprzednik. Zasada ta dotyczy deputowanych wybranych zarówno bezpośrednio w okręgu jak i z listy krajowej.

Klauzula zaporowa skutecznie ograniczyła liczbę partii odgrywających istotną rolę w systemie politycznym. Od 1961 r., aż do wyborów w 1983 r., kiedy to do Parlamentu Federalnego weszli przedstawiciele Zielonych, istniały tylko cztery partie parlamentarne.

Układ sił ukształtowany w wyniku pierwszych wyborów parlamentarnych w 1949 r. okazał się bardzo trwały. Tylko cztery partie, do chwili obecnej, odgrywają w nim istotną rolę. Można nawet stwierdzić, iż tendencja ta ulegała, aż do 1983 r., zaostrzeniu.

Warto zwrócić uwagę, iż kolejne ordynacje wyborcze w sposób coraz bardziej wyraźny uprzywilejowywały partie reprezentowane w Bundestagu. Dotyczyło to nie tylko trybu zgłaszania kandydatów, ale także finansowania kampanii wyborczej przez państwo. Wprawdzie przyjęto w tych sprawach zasadę proporcjonalnej równości szans partyjnych, ale poddawana ona była niekorzystnym dla słabych partii ograniczeniom.

Partie otrzymują do dyspozycji określony, w zależności od ich wpływów politycznych, bezpłatny czas w środkach masowego przekazu. Przyjęto również zasadę refundacji przez państwo kosztów poniesionych przez partie w trakcie kampanii wyborczych. O zwrot wspomnianych kosztów mogą ubiegać się tylko te partie, które w skali kraju uzyskały minimum 0,5% głosów drugich⁹.

3. Programy wyborcze głównych partii politycznych

Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna (*Christlich Demokratische Union* – CDU)

Partia zrzesza ok. 660 tys. członków (sierpień 1995). W kampanii wyborczej chadecy opierali się na uchwalonym w 1994 r. nowym programie zasad CDU. Przedstawiany był on jako program wewnętrznego zjednoczenia Niemiec. Podkreślano w nim słuszność i skuteczność realizacji dotychczasowej koncepcji połączenia dwóch państw niemieckich. Za niezbędne uznano utrzymanie dotychczasowego kursu w polityce wewnętrznej i zagranicznej. Stwierdzono, że w dalszym ciągu należy rozbudowywać system socjalnej gospodarki rynkowej.

Za najpilniejszy do rozwiązania problem uznano zbyt wysoki poziom bezrobocia. Wskazano na możliwości korekty polityki gospodarczej w celu stworzenia dodatkowych miejsc pracy. Może to nastąpić m.in. poprzez stworzenie ułatwień inwestycyjnych dla klasy średniej.

Wiele miejsca w programie poświęcono reformom socjalnym. Podkreślano duże osiągnięcia w tej dziedzinie w ostatnich latach oraz wskazywano na konieczność powiązania jakościowego postępu socjalnego ze zmianami, a nawet przebudową, zasad obowiązujących w tej dziedzinie.

Kolejną ważną sprawą poruszaną w programie była polityka ochrony środowiska. Została ona uznana przez chadeczków za wzorcowo realizowaną w Niemczech. Stwierdzono, iż polityka ochrony środowiska powinna być polityką europejską. W sprawach polityki zagranicznej CDU opowiedziała

⁷ Klauzula zaporowa nie ma zastosowania do partii reprezentujących mniejszości narodowe. Pomimo tego, żadna z nich nigdy nie była reprezentowana w Parlamencie Federalnym.

⁸ J. Janiszewski, *System wyborczy RFN*, Toruń 1982, s. 136 i n. Tam również szczegółowa analiza zasad rozdziału mandatów.

⁹ Ustawa o partiach politycznych przewiduje, iż ogólną liczbę uprawnionych do głosowania mnoży się przez 3,50 DM. Od otrzymanej kwoty odejmuje się kwotę należną partiom, które nie wystawiły list krajowych, ale ich kandydaci zdobyli w okręgach minimum 10% ważnie oddanych głosów pierwszych. Pozostałą kwotę dzieli się między partie uprawnione do zwrotu kosztów wyborczych proporcjonalnie do liczby zdobytych przez nie głosów drugich. Szerzej na ten temat zobacz również: Z. Maciąg, *System partyjny RFN*, Warszawa 1979, s. 79 i n.

się za dalszą integracją państw europejskich. Niemcy powinny czynnie uczestniczyć w przedsięwzięciach podejmowanych przez organizacje międzynarodowe.

Program wyborczy CDU opierał się na dwóch podstawowych założeniach. Pierwsze to podkreślanie sukcesów dotychczas realizowanej polityki państwa w wykonaniu koalicji rządzącej. Drugie polegało na przedstawieniu korekty i ewentualnym poszerzeniu zamierzeń dotyczących tych sfer polityki, których realizacja napotkała na trudności lub spowodowała niezadowolenie społeczne. Chadeacy wyraźnie nie chcieli przyznać się do popełnienia jakichkolwiek błędów. Jednocześnie rozumiejąc konieczność pewnych korekt swego programu pragnęli zrobić to przy zachowaniu pozorów niezmienności podstaw swej polityki.

Unia Chrześcijańsko-Społeczna (*Christlich Soziale Union* – CSU)

Jest to działająca na terenie Bawarii partia katolicka o wyraźnie konserwatywnym charakterze. Wprawdzie jej zasady programowe i organizacyjne są zbieżne z koncepcjami realizowanymi przez CDU, to jednak ze względu na tradycję i bardzo silną pozycję CSU w Bawarii zachowała ona samodzielną i nie została wchłonięta przez jednolitą ogólnoniemiecką partię chadecką. Na mocy uzgodnień międzypartyjnych CDU nie tworzy swoich struktur organizacyjnych na terenie Bawarii.

Obydwie partie chadeckie współpracują ze sobą na forum Parlamentu Federalnego, tworząc tam wspólną frakcję. Jest to potwierdzeniem zbieżności poglądów politycznych i koncepcji programowych obydwu partii.

CSU, podobnie jak jej siostrzana partia, na początku lat 70. dokonała przewartościowania swego programu i zasad działania. Konsekwencją tych zabiegów było znaczne powiększenie szeregów partyjnych. Obecnie CSU zrzesza ponad 180 tys. członków (czerwiec 1995 r.). Jej skład socjalny jest zbliżony do tego jaki posiada CDU.

W swoim programie wyborczym CSU główny akcent kładzie na wartości chrześcijańskie. Stoi na straży trwałej hierarchii wartości i jednocześnie opowiada się za wyrównywaniem różnic między ludźmi. Z tego też powodu określa się jako partia socjalna. Wyraźnie podkreśla, iż państwo demokratyczne to państwo opiekuńcze. Za najskuteczniejszą formę polityki socjalnej uznaje wspieranie rodziny. Przestrzega jednocześnie przed nadużywaniem socjalnej funkcji państwa.

CSU podkreśla znaczenie rolnictwa chłopskiego jako części nowoczesnego społeczeństwa uprzemysłowionego i wskazuje na konieczność wspierania przez państwo indywidualnych gospodarstw chłopskich.

Szczegółne miejsce w programie bawarskiej chadecji zajmuje ochrona środowiska. Partia podkreśla jedność ekonomii i ekologii, wskazując na konieczność wspólnego wysiłku wszystkich państw i ludzi na rzecz ochrony środowiska.

W zakresie polityki zagranicznej CSU opowiada się za integracją europejską na zasadzie federalizmu. Oznacza to zachowanie daleko idącej autonomii poszczególnych państw członkowskich.

Ogólnie można stwierdzić, iż program wyborczy CSU nie odbiega w zasadniczy sposób od programu CDU. Występujące w koalicji parlamentarnej partie wprawdzie prowadzą samodzielną kampanię wyborczą, ale następnie realizują wspólny program. Z tego też względu główne tezy ich programów wyborczych nie mogą się różnić.

Socjaldemokratyczna Partia Niemiec (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands* – SPD)

Licząca 840 tys. członków (czerwiec 1995) partia jest zdecydowanie najliczniejszym ugrupowaniem politycznym w RFN. W ostatnich latach obserwuje się jednak stałą, aczkolwiek niewielką, tendencję do zmniejszania się liczby jej członków. W składzie partii największą grupą są robotnicy, którzy stanowią ok. 30% jej członków. Pracownicy umysłowi i gospodynie domowe stanowią odpowiednio 21% i 17% ogółu osób należących do organizacji. Można więc stwierdzić, iż ponad połowę składu socjalnego SPD stanowią pracobiorcy. Nic też dziwnego, że w programie wyborczym SPD akcentuje swą rolę obrońcy interesów pracobiorców.

W kampanii wyborczej SPD kreowała się na partię opowiadającą się za ekologicznym rozwojem gospodarki oraz szybkim rozwiązaniem społecznych i gospodarczych problemów będących następstwem zjednoczenia Niemiec. Jednym z najważniejszych problemów, który akcentowano w programie wyborczym partii była kwestia walki z bezrobociem. Jako jedna

z możliwości wskazano skrócenie czasu pracy. W celu łagodzenia skutków bezrobocia proponowano rekompensaty dla starszych bezrobotnych oraz stwarzanie możliwości uzyskania wcześniejszych emerytur. Także zwiększenie środków przeznaczonych na wspieranie nowopowstających przedsiębiorstw sprzyjać będzie tworzeniu nowych miejsc pracy.

Założenia polityki wobec nowych krajów federacji zostały sformułowane w programie „Odbudowa – Wschód”. Socjaldemokraci zaproponowali wprowadzenie korzystniejszych zasad dla inwestycji w nowych krajach poprzez mechanizmy podatkowe i poręczenia państwowe.

Za podstawę demokratycznego państwa uznano bezpieczeństwo socjalne obywateli oraz ochronę środowiska naturalnego. Całość tych zagadnień została ujęta w program tworzenia społeczeństwa ekologicznego i socjalnego. Ważnym elementem tego programu jest opieka państwa nad grupami najbabszymi ekonomicznie oraz szczególnie troska o rodzinę. Socjaldemokraci pozostają otwarci na procesy integracyjne w Europie. Szczególną wagę przywiązują do współpracy europejskiej w zakresie ochrony środowiska i zabezpieczeń socjalnych obywateli.

Program wyborczy SPD w zasadniczych swych tezach nie odbiegał od ogólnej linii programowej partii. Akcentowano jedynie znacznie mocniej niż dotychczas kwestie walki z bezrobociem oraz wyrównania poziomów gospodarczych i sytuacji materialnej obywateli we wschodniej i zachodniej części Niemiec.

Wolna Partia Demokratyczna (*Freie Demokratische Partei – FDP*)

Zrzesza obecnie około 80 tys. osób (wrzesień 1995). Jest to partia, której członkowie to przede wszystkim pracownicy umysłowi, urzędnicy oraz osoby prowadzące samodzielne interesy.

Program FDP ewoluował od narodowo-liberalnego do lewicowo-liberalnego. Obecnie opiera się na założeniach wypracowanych jeszcze w 1971 r. i ujętych w tzw. Tezach freiburskich.

W programie wyborczym FDP eksponowała rolę, którą odegrała w procesie budowy demokracji w Niemczech. Podstawowym motywem przewodnim programu stało się wykazanie konieczności przeciwstawienia się możliwości powstania „czerwono-zielonej” koalicji SPD z Sojuszem 90/Zieloni, lub „wielkiej koalicji” chadecko-socjaldemokratycznej.

W zakresie programu gospodarczego liberalowie opowiedzieli się za kontynuacją dotychczasowej polityki. Uważają, iż pozwoli to zwiększyć liczbę nowych miejsc pracy. Wymaga to jednak zachowania dotychczasowych reguł gospodarki rynkowej. Aktywna polityka państwa powinna być prowadzona tylko tam, gdzie jest to niezbędne, a więc w nowych krajach związkowych. Tam należy szczególnie wspierać rozwój rzemiosła i przedsiębiorstw średniej wielkości. Ten typ przedsiębiorstw rozwija się bowiem najbardziej dynamicznie.

Rozwojowi gospodarki powinien towarzyszyć prosty system podatkowy i niższy podatek dochodowy. Niezbędna staje się przebudowa systemu ubezpieczeń socjalnych. Obok obowiązkowych form ubezpieczeń powinno stwarzać się dogodne warunki dla podejmowania przez obywateli własnej inicjatywy w tym zakresie a w szczególności decyzji o dodatkowych ubezpieczeniach.

Duże znaczenie przywiązują liberalowie do spraw związanych z prawami mniejszości narodowych. Postulowali pilne uchwalenie ustawy regulującej kwestie imigracji. Opowiadali się za ujednoczeniem prawa azylowego we wszystkich krajach europejskich. Cudzoziemcy przebywający w RFN powinni mieć ułatwienia w uzyskaniu obywatelstwa.

FDP opowiada się za integracją europejską, której celem powinno być utworzenie unii politycznej w postaci demokratycznego państwa federalnego. Zainteresowane kraje Europy Środkowej i Wschodniej do końca stulecia powinny zostać członkami Unii Europejskiej i NATO.

Program wyborczy FDP nie zawierał żadnych rewolucyjnych zmian w porównaniu do dotychczas obowiązującej linii politycznej partii.

Sojusz 90/Zieloni (*Bündnis 90/Die Grünen*)

To partia utworzona w maju 1993 r. w wyniku połączenia się partii Sojusz 90¹⁰ z partią Zieloni¹¹. Ugrupowanie samookreśla się jako ruch ekologiczno-socjalny. W swoich szeregach

¹⁰ W marcu 1990 r. utworzono w NRD porozumienie wyborcze o nazwie Sojusz 90 (*Bündnis 90*). W jego skład

skupia około 45 tys. członków (VI 1995). Jego istnienie zostało zaaprobowane w powszechnym głosowaniu wszystkich członków jednoczących się organizacji.

W swoim programie wyborczym podkreślają, że są jedynym ugrupowaniem, w którym na zasadzie równoprawności zjednoczyły się proreformatorskie siły z byłej NRD i RFN.

W zakresie programu gospodarczego krytycznie oceniają dotychczasowe rozwiązania. Postulują stworzenie systemu gospodarczego nastawionego na zachowanie naturalnego środowiska i oszczędnego eksploataowania surowców. Ma to być system nastawiony na realizację potrzeb ludzkich. Gospodarka ekologiczna powinna przeciwstawić się dogmatowi o konieczności stałego wzrostu gospodarczego. Obywatele powinni uzyskać faktyczne możliwości wpływania na działalność gospodarczą przedsiębiorstw.

Dostrzegają konieczność przeciwdziałania bezrobociu. Jedną z metod może być skracanie czasu pracy, ale może wiązać się to ze zmniejszeniem dochodów. Opowiadają się za modelem społeczeństwa postkonsumpcyjnego.

Sojusz 90/Zieloni opowiada się za przyjęciem przez naród takiego tekstu konstytucji, w którym znajdują się zapisy dotyczące podstawowych kwestii ekologicznych i socjalnych praw obywateli. Zasady demokracji powinny zostać rozbudowane o elementy demokracji bezpośredniej.

W zakresie polityki zagranicznej postulują likwidację NATO i zastąpienie go porozumieniem państw na rzecz zbiorowego bezpieczeństwa. W ramach ONZ powinna zostać utworzona Światowa Rada Ekologiczna i Światowa Rada Gospodarcza. Rady te reprezentowałyby interesy wszystkich państw. Sprzeciwiają się polityce supermocarstwowej.

Partia Demokratycznego Socjalizmu (*Partei des Demokratischen Sozialismus* – PDS)

Powstała ona na skutek przekształcenia działającej w NRD partii komunistycznej i zmiany jej nazwy w grudniu 1989 r. na Niemiecka Socjalistyczna Partia Jedności – Partia Demokratycznego Socjalizmu. Od lutego 1990 r. pozostawiła ona tylko drugi człon swej nazwy. Obecnie zrzesza ok. 130 tys. członków (maj 1995).

PDS podkreśla, że w systemie partyjnym RFN zajmuje pozycje radykalno-demokratyczne i antykapitalistyczne. Ostrzega przed umacnianiem się władzy wielkich monopoli i wzrostem tendencji nacjonalistycznych. Domaga się radykalnej zmiany polityki gospodarczej na rzecz solidarnej gospodarki światowej. Akcentuje konieczność dokonania autentycznego, a nie pozorowanego, przełomu na rzecz gospodarki proekologicznej. Silnie podkreśla, że zjednoczenie Niemiec nie zostało dokonane na zasadach równoprawnych. Jego koszty ponoszą byli obywatele NRD. W Niemczech wschodnich nastąpiło bezprzykładne zniszczenie przemysłu, rolnictwa i kultury. Okazuje się, że wschodnie Niemcy są dla rządu Federacji i stowarzyszeń przedsiębiorców dogodnym polem dla eksperymentów w odniesieniu do redukcji struktur socjalnych i demokratycznych a proces ten obejmuje coraz bardziej całą RFN. PDS przedstawia siebie jako w pełni demokratyczną lewicową opozycję socjalistyczną. Podkreśla przy tym, że działa wyłącznie w oparciu o metody demokratyczne.

PDS wskazuje na konieczność przezwyciężenia masowego bezrobocia. Z problemem tym silnie wiązała postulat powstrzymania ograniczania pomocy socjalnej państwa na rzecz osób najstańszych ekonomicznie. Żąda stworzenia nowego systemu opieki socjalnej, który byłby dostosowany do aktualnych potrzeb społecznych.

weszło m.in. Nowe Forum (*Neues Forum* – NF) będące ruchem obywatelskim skupiającym prawie 30 tys. reprezentację niezależnych środowisk politycznych. Do Sojuszu 90 przystąpił również opozycyjny ruch obywatelski utworzony we wrześniu 1989 r. noszący nazwę Demokracja Teraz (*Demokratie Jetzt* – DJ) oraz Inicjatywa na rzecz Pokoju i Praw Człowieka (*Initiative Frieden und Menschenrechte* – IFM). To ostatnie ugrupowanie opozycyjne działało już od roku 1985. Sojusz 90 we wrześniu 1991 r. w wyniku zjednoczenia się tworzących go ruchów obywatelskich stał się partią polityczną. Zawijając w 1990 r. porozumienie wyborcze z Partią Zielonych (*Grüne Partei* – GP) uzyskali wspólnie 8 mandatów w Parlamencie Federalnym.

¹¹ Partia Zielonych utworzona została w styczniu 1990 r. Powstała ona z połączenia Zielonych działających dotychczas na terenie RFN oraz ugrupowań ekologicznych działających na terenie NRD. Dzięki temu zabiegowi Partia Zielonych korzystała w wyborach parlamentarnych 1990 r. z uprawnień przysługującym partiom działającym na terenie byłej NRD.

W zakresie rozwoju demokracji PDS proponuje przyjęcie jej projektu konstytucji w którym podkreśla zasadę podziału władz. Domagała się również rozszerzenia praw w zakresie partycypacji politycznej społeczeństwa oraz zniesienia restrykcyjnych przepisów dotyczących zakazu wykonywania zawodu, prawa azylowego itp. Postuluje również wprowadzenie zakazu działania ugrupowań nacjonalistycznych, rasistowskich, antysemickich i faszystowskich.

W zakresie polityki zagranicznej PDS proponuje rozwiązanie NATO oraz Unii Europejskiej i zastąpienie ich europejskim i światowym systemem bezpieczeństwa opartym na zreformowanych strukturach ONZ¹².

W wyborach parlamentarnych w 1994 r. brały udział również inne partie polityczne, ale nie odegrały one znaczącej roli. Ogółem w wyborach wzięły udział aż 22 partie i ugrupowania polityczne¹³.

4. Kampania wyborcza

Rok 1994 określany był w Niemczech jako rok wyborczy. W tym roku odbywały się nie tylko wybory do parlamentu krajowego, ale także do wielu parlamentów komunalnych i krajowych. Wybierano także posłów do Parlamentu Europejskiego. W związku z tym kampanie wyborcze prowadzone przez poszczególne partie nakierowane były zarówno na społeczności i programy lokalne, jak i na rozwiązywanie problemów ogólnoniemieckich a także globalnych.

Cechą specyficzną tej kampanii wyborczej było błyskawiczne reagowanie na wyniki wyborów lokalnych i nawiązywanie w kampanii wyborczej do Bundestagu do doświadczeń z walki wyborczej w poszczególnych krajach związkowych. Wyniki tej walki stawały się miernikiem popularności poszczególnych partii i polityków. Wyniki wyborów krajowych wpływały w istotny sposób na rozwój sytuacji politycznej i przebieg kampanii wyborczej.

Innym elementem, który odgrywał istotną rolę w kształtowaniu bieżącej polityki wyborczej poszczególnych partii były wyniki sondaży opinii publicznej. Komitety wyborcze starały się tak rozkładać akcenty w swych programach, aby sprostać oczekiwaniom wyborców. Było to możliwe, ponieważ główne partie polityczne miały dość zbieżne programy. Różnice wynikały raczej z innego rozłożenia akcentów oraz odmiennej interpretacji poszczególnych zjawisk i procesów. Spór dotyczył także oceny dokonanej koalicji rządzącej.

Partie polityczne traktowały wybory krajowe jako preludium do wyborów federalnych. Jednak już wtedy pojawiały się hasła, które stawały się głównym motywem przewodnim kampanii wyborczej. Rządząca koalicja lansowała hasła nawołujące do mobilizowania wszystkich sił w celu przeciwdziałania się koalicji „czerwono-zielonej”. Liberałowie z FDP na swych plakatach umieścili hasło: *zamiast czerwono-zielonych wybierajcie liberałów*.

Wśród liberałów nie było jednak jednoznaczności w stosunku do koalicjanta. Jedni opowiadali się za większą niezależnością FDP od CDU, inni szanse widzieli w ścisłym sojuszu z chadecją. Liberałowie utracili jasność swego oblicza politycznego. Prowadziło to do dalszego osłabienia partii i zmniejszenia jej, i tak słabnących, wpływów politycznych.

¹² Na temat programów wyborczych partii politycznych w Niemczech szerzej zobacz: Inter Nationes Press 1994, nr 10, s. 24 i n.

¹³ Obok wymienionych wcześniej były to: Partia Interesów Kierowców i Obywateli Niemiec (*Autofahrer- und Bürgerintessen Partei Deutschlands* – APD), Partia Bawarii (*Bayernpartei* – BP), Partia „Solidarność” (*Bürgerrechtsbewegung Solidarität*), Związek Socjalistycznych Robotników, niemiecka Sekcja Czwartej Międzynarodówki (*Bund Sozialistischer Arbeiter, deutsche Sektion der Vierten Internationale* – BSA), Liga Chrześcijańska. Partia za nami według Boskich Przykazań (*Christliche Liga Partei für das Leben* – LIGA), Chrześcijańskie Centrum – za Niemiec Partia Centrum (*Deutsche Zentrumspartei* – ZENTRUM), Szarzy – Szare Pantery (*Die Grauen – Graue Panther* – GRAUE), Partia Prawa Naturalnego. Przełom w Nowej Świadomości (*Die Naturgesetz – Partei, Aufbruch zu Neuem Bewußtsein* – NATURGESETZ), Marksistowsko-Leninowska Partia Niemiec (*Marxistisch-Leninistische Partei Deutschlands* – MLPD), Człowiek. Środowisko. Ochrona zwierząt (*Mensch Umwelt Tierschutz* – TIER-SCHUTZ), Partia Ekologiczno-Demokratyczna (*Ökologisch-Demokratische Partei* – ÖDP), Partia Chrześcijań Wiernych Biblii (*Partei Bibeltreuer Christen* – PBC), Partia Bezrobotnych i Słabych Socjalnie (*Partei der Arbeitslosen und Sozial Schwachen* – PASS), Miejskowa Partia Niezależnych (*Statt Partei die Unabhängigen* – STATT Partei).

Ważnym elementem w kampanii wyborczej stała się obawa koalicji rządzącej, że może dojść do utworzenia po wyborach rządu mniejszościowego SPD przy poparciu PDS. Rozważania dotyczące tej kwestii stały się ważnym elementem kampanii wyborczej zarówno na szczeblu krajów jak i federalnym. Snuto rozważania, co by się stało, gdyby PDS dostała się do Bundestagu, a rządząca obecnie koalicja nie uzyskała wystarczającej liczby mandatów, aby utworzyć rząd większościowy. Na realność takiej sytuacji wskazywały wyniki wyborów w Saksonii i Brandenburgii, które potwierdziły dalszy spadek popularności FDP.

W okresie kampanii wyborczej do Bundestagu można wyraźnie wyodrębnić dwa okresy. Pierwszy, który trwał do przełomu maja i czerwca 1994 r., charakteryzował się uwidoczniwym w wynikach badań opinii publicznej, spadkiem popularności rządzącej koalicji. Znalazło to również potwierdzenie w wynikach wyborów do parlamentu krajowego Dolnej Saksonii, gdzie SPD wyraźnie umocniła swoją pozycję kosztem CDU.

W drugim okresie następował systematyczny wzrost popularności i społecznego zaufania dla koalicji chadecko-liberalnej. Było to bez wątpienia spowodowane wyraźną poprawą sytuacji gospodarczej, ale także społeczną obawą przed wzrastającymi wpływami PDS. Potwierdziły tę obawę wyniki wyborów krajowych w Saksonii-Anhalt, gdzie wyraźnie wzrosły wpływy PDS a spadła popularność FDP.

Wprawdzie SPD zdecydowanie wykluczyła możliwość koalicji w skali federacji, a nawet cichej współpracy z PDS, to jednak ofensywa propagandowa koalicji rządowej skutecznie nastraszyła wyborców taką możliwością po wyborach¹⁴. Tezę chadecji zdawało się potwierdzać utworzenie przez SPD rządów mniejszościowych w Saksonii-Anhalt. Obserwatorzy niemieckiej sceny politycznej byli zgodni, iż fakt ten znacznie zmniejszył szanse socjaldemokratów na odniesienie sukcesu wyborczego.

Do wzrostu popularności chadecji w nowych krajach związkowych przyczyniła się także decyzja rządu o przyznaniu kolejnych wysokich kwot pomocy dla wschodnich krajów związkowych.

Cechą charakterystyczną ostatnich wyborów parlamentarnych w RFN jest znaczący wzrost popularności postkomunistycznej PDS. Wbrew przekonaniu wielu czołowych polityków niemieckich przewidujących rychłe przekształcenie się PDS w marginalną partię o znaczeniu jedynie regionalnym, nastąpił proces wręcz odwrotny. Wpływy i poparcie społeczne dla tej partii wzrastało. Pojawiły się nawet głosy żądające zdelegalizowania PDS jako partii sprzyjającej ugrupowaniom ekstremistycznym i terrorystycznym. Faktycznie nie było jednak podstaw do spełnienia takich żądań.

SPD, aby odciąć się od podejrzeń o sympatie z PDS, zaproponowało stworzenie wspólnego frontu z CDU w Berlinie przeciwko postkomunistom. Przywódca SPD Rudolf Scharping wystąpił z ofertą, aby skłonić wyborców SPD i CDU do oddawania swych pierwszych głosów na wspólnych kandydatów. Miało to zapobiec uzyskaniu przez PDS trzech mandatów bezpośrednich, co w konsekwencji dawałoby tej partii prawo do udziału w podziale mandatów z głosów drugich z pominięciem klauzuli 5%. Pomysł R. Scharpinga nie spotkał się z zainteresowaniem chadeczek.

Pomimo zdecydowanie niechętej wobec PDS postawy przywódców SPD lider postkomunistów Georg Gysi wielokrotnie deklarował poparcie swojej partii dla ewentualnej koalicji SPD z Sojuszem 90/Zieloni. Zapowiedział również poparcie dla kandydatury przewodniczącego SPD z urzędu kanclerskiego. Oświadczenia te potwierdzały sugestie chadecji o możliwości nieformalnego sojuszu socjaldemokratów z postkomunistami.

Deklaracje lidera postkomunistów przysparzały socjaldemokratom jedynie kłopotów. Potwierdzały one bowiem możliwość stworzenia w przyszłości rządów mniejszościowych przez koalicję „czerwono-zieloną” przy poparciu PDS. Z sondaży opinii publicznej wynikało, że większość wyborców takiego rozwiązania sobie nie życzy. Podobnie zresztą większość elektoratu SPD była przeciwna wielkiej koalicji chadecko-socjaldemokratycznej.

W swojej kampanii wyborczej partie koncentrowały się prawie wyłącznie na niektórych wybranych problemach. Głoszone treści dobierano w ten sposób, aby pozyskać jak największą

¹⁴ Powoływano się przy tym na przykład Magdeburga gdzie doszło do porozumienia pomiędzy SPD i PDS w sprawie „cichego” poparcia przez tę ostatnią rządów mniejszościowych koalicji SPD i Sojuszu 90/Zielonych.

grupę jeszcze nie zdecydowanych wyborców. Podkreślić należy, że znalezienie istotnych różnic pomiędzy programami głównych rywali w tych wyborach nastęrczało często nie lada trudności. W wielu podstawowych sprawach występowały wyraźne podobieństwa między chadecją a socjaldemokracją. Różnice sprowadzały się często do rozłożenia akcentów i taktyki działania.

Wyborca, o ile miał poglądy prawicowe, z trudnością mógł zaobserwować różnice programowe między CDU a FDP. Jeżeli miał poglądy lewicowe to podobne trudności pojawiały się przy porównywaniu programów PDS i Sojuszu 90/ Zielonych. Ku zaskoczeniu wyborców podobne trudności pojawiały się przy analizie też wyborczych SPD i CDU. W tym ostatnim przypadku, gdyby nie inne nazwy, słownictwo, symbole i kandydaci wyborca mógłby się łatwo pomylić. W rezultacie często to nie różnice programowe określały na którą partię głosowała dana osoba, ale co w jej odczuciu konkretne ugrupowanie polityczne sobą symbolizowało i reprezentowało¹⁵.

5. Przebieg i rezultaty wyborów

W przeprowadzonych 16 października 1994 r. wyborach federalnych w Niemczech wzięło udział 79,1% uprawnionych. Dokonali oni wyboru deputowanych do Bundestagu spośród 3 928 kandydatów. W większości z 328 okręgów wyborczych zwyciężyli kandydaci z CDU/CSU. Oficjalne wyniki wyborów przedstawia Tabela 2.

Wybory do Bundestagu przyniosły osłabienie pozycji koalicji CDU/CSU i FDP. Swój stan posiadania poprawiły natomiast Sojusz 90/Zieloni oraz PDS. Wzrosły również wpływy SPD.

W Bundestagu zasiada obecnie 672 deputowanych. Wyraźnie zmalała przewaga koalicji rządzącej CDU/CSU i FDP w niższej izbie Parlamentu. Posiada ona zaledwie 341 mandatów co stanowi 50,74% ogółu mandatów w Bundestagu. Głównie tradycji i silnej dyscyplinie partyjnej koalicja zawdzięcza możliwość skutecznej realizacji władzy.

CDU uzyskała 12 mandatów dodatkowych¹⁶. Chadecy zdobyli je w Badenii-Wirtembergii (2), Meklenburgii-Przedmorzu (2), Saksonii-Anhalt (2), Saksonii (3) oraz Turyngii (3). SPD uzyskała 4 mandaty nadwyżkowe dzięki sukcesom w Bremie (1) i Brandenburgii (3). Ponieważ przepisy stanowią, że w takich przypadkach skład Bundestagu powiększa się o dodatkowe mandaty, izba po wyborach w 1994 r. składa się z 672 deputowanych¹⁷.

To właśnie mandaty dodatkowe dały chadecji wystarczającą większość do sprawowania władzy w koalicji z FDP. Aby dokonać wyboru kanclerza, kandydat do tego urzędu musi uzyskać poparcie minimum połowy deputowanych plus jeden głos. Koalicji rządzącej udało się przekroczyć tzw. większość kanclerską o 4 mandaty. CDU uzyskała najgorszy wynik wyborczy w całej dotychczasowej historii RFN¹⁸. Tylko dzięki temu, że jej siostrzana partia CSU uzyskała aż 7,2% głosów w skali federacji i FDP udało się pokonać barierę 5% poparcia społecznego, chadecja utrzymała się u władzy.

Bardzo osłabiona z wyborów wyszła FDP. W porównaniu z poprzednimi wyborami parlamentarnymi straciła aż 32 mandaty i tylko z niewielkim zapasem (6,9%) pokonała barierę 5%. Jest to kolejny symptom wyczerpywania się społecznego zapotrzebowania na partie satelitarne wobec chadecji. Prawie 2/3 osób, które głosowały na FDP w 1994 r. stwierdziło, że tak naprawdę to bardziej odpowiada im program chadecji.

Pomimo ewidentnej porażki liberałów, w wyniku powstałego po wyborach układu sił, FDP odgrywa nadal istotną rolę. Jest niezbędna chadecji do utrzymania się przy władzy. Alternatywą dla obecnej koalicji rządzącej jest porozumienie SPD, Sojuszu 90/Zielonych i FDP. Taka ewentualność nie występowała po poprzednich wyborach.

Duży sukces wyborczy odniosła PDS. Partia postkomunistyczna zdobyła cztery mandaty bezpośrednio w Berlinie i tym samym uzyskała prawo do udziału w podziale mandatów z list

¹⁵ Por. B. Perlak, *Super rok wyborczy w zjednoczonych Niemczech*, maszynopis, s. 67.

¹⁶ Partia otrzymuje tzw. mandaty nadwyżkowe wtedy, gdy uzyskała w kraju związkowym więcej mandatów bezpośrednio, niż wynosi jej stan posiadania na podstawie uzyskania głosów drugich.

¹⁷ Zgodnie z ustawą zasadniczą w izbie niższej Parlamentu RFN zasiada 656 deputowanych.

¹⁸ Por. Inter Nationes Press 1994, nr 10, s. 13.

partyjnych. Nie sprawdziły się wcześniejsze przepowiednie o marginalizacji partii i jej lokalności ograniczonej do terenu byłej NRD. PDS w wyborach parlamentarnych wystawiła swych kandydatów we wszystkich krajach federacji. W tzw. starych krajach osiągnęła znacznie lepsze wyniki, niż podczas wyborów w 1990 r. Można śmiało powiedzieć, że PDS przestaje być partią regionalną.

Tabela 2. Wyniki wyborów do Bundestagu z 16 października 1994 r.

Partia	Liczba głosów	% uzyskanych głosów	Liczba mandatów
SPD	17 141 319	36,4	252
CDU	16 089 491	34,2	294
CSU	3 427 128	7,3	
Sojusz 90/Zieloni	3 423 091	7,3	49
FDP	3 257 864	6,9	47
PDS	2 067 391	4,4	30
REP	875 175	1,9	
GRAUE	288 282	0,5	
ÖDP	182 940	0,4	
NATURGESETZ	73 208	0,2	
TIERSCHUTZ	71 959	0,2	
PBC	65 851	0,1	
STATT Partei	63 257	0,1	
BP	42 458	0,1	
APD	21 547	0,0	
CM	19 874	0,0	
PASS	14 989	0,0	
MLPD	10 254	0,0	
Solidarität	8 193	0,0	
LIGA	5 189	0,0	
ZENTRUM	3 774	0,0	
BSA	1 342	0,0	

Źródło: Opracowanie własne.

Znamienna stała się wypowiedź przywódcy PDS G. Gysi, który twierdził, że jego ugrupowanie nie jest reliktem NRD, lecz produktem RFN. Zapowiedział również tworzenie struktur partyjnych w zachodniej części Niemiec¹⁹.

Znaczny sukces wyborczy odniósł Sojusz 90/Zieloni. Zyskali oni w porównaniu z poprzednimi wyborami 41 mandatów i wyrosli na trzecie co do wielkości ugrupowanie w parlamencie. Dość powszechnie panuje przekonanie, iż swój sukces ten sojusz wyborczy zawdzięcza Zielonym. Sojusz 90 pozostał nadal partią lokalną działającą we wschodnich krajach zjednoczonych Niemiec.

Wybory do Bundestagu oraz odbywające się prawie w tym samym czasie wybory w niektórych krajach związkowych wskazały na kształtowanie się nowego układu sił politycznych w Niemczech. Wprawdzie tym razem jeszcze władza na szczeblu federacji pozostała w rękach dotychczasowej koalicji rządzącej, to jednak nastąpiła wyraźna zmiana jakościowa w systemie partyjnym RFN. Ustabilizowany do niedawna dwublokowy system partyjny zaczyna nabierać cech niestabilnego

¹⁹ Die Welt z 17 X 1994, nr 242, s. 2.

układu sił, w którym może dojść do bardzo różnych konfiguracji i porozumień międzypartyjnych. Realności takich możliwości dowodzą już zawarte porozumienia na szczęblu krajów związkowych.

Wybory w 1994 r. miały jeszcze inne cechy charakterystyczne, które w przyszłości mogą w istotny sposób wpłynąć na kształt i przebieg kampanii wyborczych. Programowe różnice między partiami, również tymi największymi, były niewielkie. Podobieństwo tez wyborczych było zaskakujące. Świadczy to o pewnej unifikacji oczekiwań społecznych oraz hierarchii celów i sposobów ich realizacji.

Inna charakterystyczna dla wyborów w 1994 r. cecha to silna tendencja do personifikowania partii. Coraz większe znaczenie dla wyrażania poparcia dla ugrupowania politycznego mają osobiste cechy kandydatów, na których wyborcy oddają swoje głosy. Coraz większe znaczenie dla sukcesu wyborczego partii będzie miała osobista popularność jej przywódców.

Rezultaty wyborów parlamentarnych w Niemczech nie przyniosły wprawdzie formalnej zmiany układu sił w parlamencie, ale z pewnością są zapowiedzią zbliżających się przeobrażeń w systemie partyjnym RFN.